

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25>

УДК 338.431:338.124.2(477)

ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

PROBLEMS AND DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

Добрунік Тетяна Пилипівна

кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8360-8916>

Кузнєцова Ольга Вікторівна

кандидат економічних наук, доцент,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,
Одеський інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7951-2214>

Dobrunik Tetiana

Odesa National Economic University

Kuznietsova Olha

Odessa Institute of the Interregional Academy of Personnel Management

У статті розглянуто основні проблеми розвитку аграрного сектору економіки України в умовах нестабільності національної економіки під час війни та зазначено його спроможність у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Наведено динаміку і структуру виробництва основних видів рослинницької і тваринницької продукції за категоріями суб'єктів агробізнесу у довоєнний період. Окреслено наслідки воєнної агресії на розвиток аграрного сектору та наведено основні національні програми відновлення агробізнесу. Зазначено, що діюча модель аграрного сектору України має бути трансформована з урахуванням пріоритетності розвитку малого підприємництва, становлення сімейного фермерства у сфері агробізнесу. Наведено основні пропозиції щодо стабілізації та активізації аграрного виробництва у період відновлення національної економіки. Пріоритетними напрямками має стати бюджетне фінансування та податкове стимулювання аграрних виробників через впровадження пільгового режиму оподаткування ПДВ.

Ключові слова: аграрний сектор, проблеми розвитку, напрямки стабілізації, бюджетне фінансування, податкове стимулювання.

The article examines the main problems of the development of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the conditions of the instability of the national economy during the war and indicates its ability to ensure the country's food security. The dynamics and structure of the production of the main types of crop and livestock products by categories of agribusiness subjects in the pre-war period are given. It was determined that the main producers of export-oriented crops and poultry products are agricultural holdings and large agricultural enterprises. Households specialize in the production of labor-intensive livestock products and vegetable crops. The consequences of military aggression on the development of the agricultural sector are outlined, and the main national programs for the recovery of agribusiness are given. It was determined that the main problems of the functioning of the agricultural sector arose due to the destruction of the infrastructure of production, processing and storage of agricultural products, the breakdown of logistics chains and the blocking of exports. Attention is focused on the effectiveness of national grant programs for the development of strategically important branches of agricultural production and the USAID Program for Agrarian and Rural Development (AGRO). The main proposals regarding the stabilization and activation of agricultural production during the period of recovery of the national economy in order to ensure the success of the development of European integration processes in the agricultural sphere are given. It is noted that the current model of the agricultural sector of Ukraine should be transformed, taking into account the priority of the develop-

ment of small entrepreneurship, the formation of family farming in the field of agribusiness. The main vector of the development of the national agricultural sector should be the production of agricultural and processing products with high added value. Budgetary financing of agricultural producers of plant and livestock products in the context of guaranteeing food security and tax incentives through the introduction of a preferential VAT taxation regime should be priority directions.

Key words: agricultural sector, development problems, directions of stabilization, budget financing, tax incentives.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України до світового економічного простору аграрний сектор є однією з пріоритетних та стратегічно важливих галузей національної економіки. Стратегічне значення аграрного сектору економіки України зумовлено його місцем у системі виробничих зв'язків, потужним експортним потенціалом, домінуючим внеском у формування державної та світової продовольчої безпеки. Виступаючи ключовим драйвером національної економіки агробізнес України виявився найбільш уразливим до негативної дії чинників нестабільності на фоні повномасштабної агресії Росії проти України. Окупація територій та земель, руйнування налагоджених роками виробничо-технологічних процесів, логістичних ланцюгів, заблоковані морські порти, знищення виробничо-ресурсного потенціалу стали справжнім випробуванням для аграріїв. Стабілізація і подальший розвиток аграрного сектору національної економіки неможливі без виваженої державної політики, розробки довгострокових та короткострокових заходів щодо забезпечення активізації агробізнесу, зростання його конкурентних переваг як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним аспектам та напрямкам стабілізації розвитку аграрного сектору економіки, визначення його стратегії розвитку в умовах деструктивних змін національної економіки присвячено публікації таких науковців, як Костецький Я.І. [1], Бородіна О. [11], Мамчур В. [12], Сабій І. М. [13], Гадзало Я. М., Лузан Ю. А. [14; 16]. Крім того, постійний моніторинг розвитку агробізнесу, обґрунтування пріоритетів стимулювання ведення аграрного виробництва в умовах воєнного стану та поствоєнний період здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства [3], галузевими організаціями міжнародного та національного рівня [5; 8–10], представниками Національного інституту стратегічних досліджень [6]. Зазначені автори зробили вагомий внесок у вирішення питань, пов'язаних з моніторингом проблемних питань розвитку аграрного сектору економіки, обґрунтуванням доціль-

ності впровадження регуляторних механізмів стимулювання підприємницької діяльності у сфері агробізнесу. Проте, в контексті мінливого політико-економічного середовища в Україні, визначення проблем та пріоритетних напрямків розвитку аграрного сектору економіки у короткотерміновій перспективі потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення основних факторів впливу на дестабілізацію аграрного сектору економіки у період воєнного стану та визначення напрямів стимулювання розвитку агробізнесу в умовах відновлення національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі трансформаційних змін агробізнес відіграє значну роль у забезпеченні економічної та соціальної стабільності суспільства виступаючи постачальником продовольчої продукції як на внутрішній, так і на зовнішні ринки. За визначенням науковців, аграрний сектор України з його базовою компонентою сільським господарством слугує системоутворюючою складовою національної економіки; формує основи збереження суверенності та державності, національної продовольчої безпеки; є соціально-економічним підґрунтям розвитку сільських територій; забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки [1, с. 98].

До повномасштабного вторгнення Росії в Україну внесок сільського господарства у ВВП країни був досить вагомим. За офіційними даними серед секторів найбільшу частку української економіки складає оптова та роздрібна торгівля (13,8%), сільське/лісове/рибне господарство (10,6%) та переробна промисловість (10,3%) [2]. Потужний і стабільний аграрний сектор України є вкрай важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки у всьому світі. Зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів за підсумками 2021 року збільшився на 24% у порівнянні з 2020 роком та досяг понад 35,4 млрд \$, або 25,1% усього зовнішньоторговельного обігу товарами України. При цьому експортовано продукції аграрного сектору на суму 27,7 млрд \$ (або 40,7% від

загального експорту товарів з України), що на 25% більше, ніж у 2020 році. Найвагомими частинами експорту продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції у 2021 році залишились зернові культури, олія, насіння олійних культур та макухи, тверді відходи від вилучення рослинних жирів і олій. Основними країнами, до яких постачалась українська агропродовольча продукція, були: Китай, питома вага якого становила 15,5% у структурі експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, Індія – 7,1%, Нідерланди – 6,4%, Єгипет – 5,8%, Туреччина – 5,3% [3].

Навіть у складні роки аграрний сектор економіки України залишається ключовим драйвером національної економіки, фундаментом забезпечення продовольчої безпеки. За останні роки, навіть у період пандемії, зумовленої COVID-19, виробництво сільськогосподарської продукції у 2021 році відзначається позитивною тенденцією до зростання.

Зростання виробництва сільськогосподарської продукції в Україні за 2021 рік становило 14,4% у порівнянні з попереднім роком. Зокрема, сільськогосподарські підприємства за дванадцять місяців збільшили виробництво на 19,2%, а господарства населення – на 5,5%. Виробництво продукції рослинництва зросло на 19,9%, а продукції тваринного походження зменшилось на 4,4%. За 2021 рік в Україні скоротилося виробництво продукції тваринництва за всіма видами, у порівнянні з аналогічним періодом 2020 року. Зокрема, виробництво яєць за звітний період скоротилося на 13% і становить 14,1 млрд штук. При цьому агропідприємства зменшили виробництво яєць на 21,7%, а господарства населення – на 2,4%. Обсяг валового надою молока за 12 місяців 2021 року становить 8,7 млн тонн, що на 6% менше, ніж за аналогічний період минулого року. При цьому обсяг виробництва молока домашніх господарств скоротився на 8%, а молочних підприємств – майже не змінився (2,75 млн тонн) [4].

Функціонування аграрного сектору України відзначається різноманітними інституційними формами організації виробництва, кожна з яких наділена певними специфічними властивостями та ознаками. Товаровиробників в аграрному секторі економіки прийнято об'єднувати у такі групи:

1) індивідуальний сектор, орієнтований на внутрішній споживчий ринок та забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки;

2) корпоративний сектор, до складу якого входять агрохолдинги й великі сільськогосподарські підприємства зі значною часткою іноземного капіталу, орієнтованого на постійне розширення монокультуризації та експорту.

Особливою формою аграрного господарювання є фермерські господарства, які в загальній структурі становлять понад 70 %, та мають позитивну тенденцію до зростання. Станом на 1 січня 2022 року в Україні зареєстровано 48 868 фермерських господарств [2]. Слід зазначити, що нефінансові корпорації та сектор загальнодержавного управління забезпечують в останні роки понад 63% випуску сільського господарства, тоді як на долю домашніх господарств приходить 37%. Фермерські господарства мають катастрофічно незначну частку у виробництві продукції сільського господарства, а саме 10–11% від загального обсягу [2]. Загальною тенденцією останніх років є спеціалізація корпоративного сектору на виробництві продукції рослинництва, а індивідуального сектору на виробництві продукції тваринництва. Розглядаючи виробництво окремих видів продукції рослинництва, зазначимо, що 80% зернових та 85–90% технічних культур зосереджено у сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

Виробництво картоплі та овочевих культур зосереджено в господарствах населення. Майже незмінною та доволі низькою залишається частка фермерських господарств у виробництві рослинницької продукції. Позитивним є нарощування обсягів виробництва рослинницької продукції у всіх категоріях господарств.

Що стосується виробництва стратегічно значимої задля забезпечення повноцінного харчування продукції тваринництва, то у 2021 році спостерігається зменшення основних її видів за усіма категоріями господарств (табл. 2).

У структурі виробництва продукції вирощування ВРХ більша частка належить господарствам населення, а саме виробництво м'яса яловичини та телятини у 2021 році складає 76,9% загального обсягу, виробництво молока – 68,2%. Сільськогосподарські підприємства спеціалізуються, в основному на птахівництві, питома вага м'яса птиці у загальному обсязі виробленого м'яса цими агровиробниками складає 70,3%, на виробництво свинини приходить більше половини загального обсягу [2].

Повномасштабна війна стала справжнім випробуванням для аграріїв. Втор-

Таблиця 1

Виробництво продукції рослинництва за категоріями товаровиробників

Види продукції рослинництва	2019 р.		2020 р.		2021 р.		Відхилення 2021 р. до 2020 р.	
	обсяг виробництва, тис. т	питома вага, %	обсяг виробництва, тис. т	питома вага, %	обсяг виробництва, тис. т	питома вага, %	обсяг виробництва, тис. т	питомої ваги, відсотко-пунктів
Сільськогосподарські підприємства								
Зернові і зернобобові	59982,1	80,0	51718,0	79,6	69689,1	81,0	17971,1	1,4
Соняшник	13088,6	85,8	11492,9	87,7	14214,0	86,7	2721,1	-1,0
Ріпак	3247,8	99,1	2529,8	98,9	2907,4	98,9	377,6	0,0
Картопля	372,4	1,8	398,1	1,9	494,6	2,3	96,5	0,4
Культури овочеві	1420,9	14,7	1491,1	15,4	1402,1	14,0	-89,0	-1,4
у т. ч. фермерські господарства								
Зернові і зернобобові	11489,7	15,3	9649,1	14,8	14195,4	16,5	4546,3	1,7
Соняшник	3098,9	20,3	2465,4	18,8	3308,9	20,2	843,5	1,4
Ріпак	727,9	22,2	551,5	21,5	721,0	24,5	169,5	3,0
Картопля	94,0	0,5	113,2	0,5	130,3	0,6	17,1	0,1
Культури овочеві	293,9	3,0	291,2	0,3	243,1	2,4	-48,1	2,1
Господарства населення								
Зернові і зернобобові	15161,1	20,0	13215,4	20,4	16321,3	19,0	3105,9	-1,4
Соняшник	2165,5	14,2	1617,5	12,3	2178,4	13,3	560,9	1,0
Ріпак	32,5	0,1	27,4	1,1	31,5	1,1	4,1	0,0
Картопля	19895,8	98,2	20439,9	98,1	20861,7	97,7	421,8	-0,4
Культури овочеві	8266,7	85,3	8161,7	84,6	8533,1	86,0	371,4	1,4

Джерело: складено авторами за даними [2]

гнення спричинило руйнування налагоджених роками процесів, логістичних ланцюгів. За результатами «Огляду збитків від війни в сільському господарстві України», підготовленого Центром досліджень продовольства та землекористування KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України, загальні збитки через повномасштабну війну РФ в сільському господарстві сягнули 4,3 млрд. доларів. У структурі пошкоджень найбільші втрати фіксуються внаслідок знищення або часткового пошкодження сільськогосподарських угідь та незібраного врожаю – 2,135 млн дол. Загальна сума збитків внаслідок пошкодження або знищення сільськогосподарської техніки оцінюється у 926 млн. дол. США, зерносховищ – 272 млн дол. США. Оціночна вартість загиблих тварин складає понад 136 млн дол. США, багаторічних насаджень –

89 млн дол. США, втраченої виробленої продукції – 613 млн дол. США, інших факторів виробництва – 120 млн дол. США [5].

Водночас, чинна модель розвитку аграрного сектора виявилася надзвичайно *вразливою*. Вона заснована на ефектах масштабу, сировинному характері та деформованій структурі сільськогосподарського виробництва – великі підприємства (переважно аграрні формування) спеціалізуються на рослинництві, вирощуючи високорентабельні й швидкокупні сільгоспкультури, тоді як дрібні підприємства, фермери та господарства населення зайняті на виробництві трудомісткої продукції тваринництва, вирощуванні плодовоовочевих та ягідних культур. Хисткість моделі оприявилася під час повномасштабного ведення війни [6]. Агресія Росії виявила додаткові негативні наслідки агрохолдингової моделі українського сільського господарства,

Таблиця 2

Виробництво продукції тваринництва за категоріями товаровиробників

Види продукції тваринництва	2019 р.		2020 р.		2021 р.		Відхилення 2021 р. до 2020 р.	
	обсяг виробництва, тис. т	питома вага, %	обсяг виробництва, тис. т	питома вага, %	обсяг виробництва, тис. т	питома вага, %	обсягу виробництва, тис. т	питомої ваги, відсотко-пунктів
Сільськогосподарські підприємства								
М'ясо (у забійній масі)	1697,9	68,0	1704,0	68,8	1720,4	69,2	16,4	0,4
у т. ч. яловичина та телятина	101,7	27,5	84,8	3,4	77,9	25,1	-6,9	21,7
свинина	384,8	54,3	385,1	55,2	431,9	60,0	46,8	10,8
м'ясо птиці свійської	1209,7	87,6	1232,2	87,7	1208,5	88,0	-23,7	0,3
Молоко	2728,6	28,2	2761,2	29,5	2767,7	31,8	6,5	2,3
Яйця, млн шт.	9357,6	56,1	8913,5	55,0	7012,8	50,0	-1900,7	-5,0
у т. ч. фермерські господарства								
М'ясо (у забійній масі)	69,2	2,8	77,4	3,1	86,4	3,5	9,0	0,4
у т. ч. яловичина та телятина	8,4	2,3	7,5	2,2	7,2	2,3	-0,3	0,1
свинина	20,4	3,0	24,3	3,5	24,0	3,3	-0,3	-0,2
м'ясо птиці свійської	40,4	3,0	45,6	3,2	55,2	4,0	9,6	0,8
Молоко	209,2	2,2	223,6	2,4	243,9	2,8	20,3	0,4
Яйця, млн шт.	134,3	0,8	132,8	0,8	144,2	1,0	11,4	0,2
Господарства населення								
М'ясо (у забійній масі)	794,5	32,0	773,5	31,2	717,9	30,8	-55,6	-0,4
у т. ч. яловичина та телятина	267,8	72,5	260,6	96,6	232,6	74,9	-28,0	-21,7
свинина	323,5	45,7	312,1	44,8	292,1	40,0	-20,0	-4,8
м'ясо птиці свійської	171,7	12,4	172,5	12,3	165,0	22,0	-7,5	9,7
Молоко	6934,6	71,8	6502,4	70,5	5946,2	68,2	-556,2	-2,3
Яйця, млн шт.	7319,9	43,9	7253,7	45,0	7058,5	50,0	-195,2	5,0

Джерело: складено авторами за даними [2]

надзвичайно ускладнила функціонування великотоварного аграрного виробництва через розрив логістичних ланцюгів, екологічні катастрофи на корпоративних тваринницьких комплексах, блокування ринків збуту тощо.

Основними точками вразливості для аграрного сектора стали такі:

- неможливість проведення польових робіт у зоні конфлікту;
- блокування експорту сільськогосподарської продукції морським напрямом, що впливає на дохідність вітчизняних сільгоспвиробників, знижує експортні надходження;

– руйнування інфраструктури виробництва, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;

– погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами;

– проблеми забезпечення продовольством населення в окупації та на межі ведення бойових дій.

Попри зазначені перешкоди, український агробізнес показав свою стійкість та спроможність протистояти викликам і загрозам

зовнішнього середовища, фермери й особисті селянські господарства продемонстрували свою ключову роль у забезпеченні населення сільськогосподарською продукцією та продовольством, збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачань продовольства.

показала сою спроможність вирощувати агрокультуру для внутрішнього споживання та міжнародного ринку, який залежить від українського зерна. За даними Мінагрополітики України станом на 9 вересня вже зібрано 25,9 млн тонн зерна нового врожаю. За оперативною інформацією, Україна з початку 2022/2023 маркетингового року станом на 19 вересня експортувала 5291 тис. тонн зернових та зерноболових культур, серед яких 3174 тис. тонн кукурудзи (60% загального обсягу поставок), 1651 тис. тонн пшениці (31,2%) та 447 тис. тонн ячменю (8,4%) [3].

Отже, у складних економічних умовах, незважаючи на всі труднощі і військову агресію, аграрний сектор став чи не єдиною галуззю української економіки, яка має сприятливі передумови для розвитку і може стати локомотивом для відновлення всієї національної економіки за умови забезпечення відповідної державної аграрної політики та фінансової підтримки.

Для майбутньої відбудови національної економіки Урядом розроблено Плану відновлення України на період 2022–2032, відповідно до якого головна місія (візія) відновлення України – «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». Даний документ спрямований на прискорення стійкого економічного зростання, яким визначено перелік національних програм для досягнення ключових результатів. В рамках програми «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» представлено проекти, що стосуються сільського господарства, реалізація яких вимагатиме інвестиції в розмірі 36,6 млрд. дол. США, а саме:

- розвиток переробки (крохмаль, сиропи, глютен, лецитин, протеїн, премікси, м'ясо, молоко) – 10,2 млрд дол. США;
- будівництво системи іригації на 1 млн га – 4 млрд дол. США;
- розвиток сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю (овочі, фрукти, ягоди, насіння) – 7,7 млрд дол. США;
- рекультивация пошкоджених земель – 1,6 млрд дол. США;

- збільшення виробництва мяса, молока, яєць – 5,5 млрд дол. США;

- сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання – 1,1 млрд дол. США;

- оперативне відновлення після війни 10,5 тис. агропідприємств – 6,5 млрд дол. США [7, с. 21].

Перевагою Плану відновлення є обґрунтоване визначення екстрених дій та відповідна оцінка потреб у фінансуванні на 2022 рік, серед яких Уряд виділяє такі нагальні проекти як надання сільськогосподарським виробникам недорогого фінансування та можливостей для зберігання продукції.

Для забезпечення сільськогосподарських товаровиробників ресурсами, Міністерством аграрної політики та продовольства України розроблено програми безповоротних грантів для аграріїв, які були затверджені Постановою кабінету міністрів. Програми стосуються розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства, а також тепличних господарств. Вони розроблені з метою підтримки суб'єктів підприємництва, агровиробників, створення робочих місць та забезпечення продовольчої безпеки. Програма часткової компенсації вартості створення теплиць передбачає гранти в розмірі від 5 до 7 млн грн., загальний бюджет програми становитиме 7 млрд грн. Учасниками програми можуть бути як приватні підприємці, так і аграрні компанії й фермерські господарства, які мають у власності або в оренді землю. Станом на 9 вересня Міністерство аграрної політики та продовольства України підписало вже 25 наказів на грантову допомогу аграріям на загальну суму 109448 тис. грн. Наразі агропідприємства вирощуватимуть сади площею від 1,34 до 25 га. Суми гранту фермерів становлять від 360 тис. грн до 10 млн грн на одного отримувача. Загальна площа насаджень – 257,44 га. Загальна грантова сума – 75 млн 208 тисяч грн. [3].

Чимало стейкхолдерів аграрного ринку запропонували свої інструменти підтримки виробничої діяльності сільськогосподарських товаровиробників навіть під час повномасштабного вторгнення Росії. В цьому аспекті варто відзначити Агентство США з міжнародного розвитку USAID, яким впроваджуються наступні заходи:

- 1) Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО) розрахована на п'ять років (до 2024 р.) та має загальну вартість 35 млн. дол. США. Надається агрономічна

підтримка 3 тис. с/г виробників 13 областей країни – які особливо потерпіли від війни.

2) Проект «Кредитні ресурси для с/г виробників» розрахований на сім років (до 2023 р.) та має загальну вартість 8,9 млн. дол. США. Кредитні спілки, які є партнерами USAID, надають малим с/г виробникам нові кредити.

3) Програма «Ініціатива стійкості сільського господарства в Україні» (Agriculture Resilience Initiative – AGRI) вартістю 100 млн. доларів. Ініціатива AGRI має працювати над зміцненням механізмів експорту української аграрної продукції.

4) Програма «Підтримка ММСП зернового напрямку в доступі до послуг зі зберігання та сушки зерна» – підтримка стратегічних напрямків аграрного виробництва зернових та технічних культур через забезпечення ММСП додатковими потужностями та послугами з доробки, сушіння та зберігання зерна для подовження терміну реалізації вирощеної продукції та збереження сталості аграрного бізнесу, тим самим забезпечуючи національну продовольчу безпеку в умовах війни [8].

Визначаючи пріоритети розвитку аграрного сектору економіки на доцільності не тільки експорту зернових культур, а й забезпечення переробки сільськогосподарської сировини наголошує Віктор Шульга, засновник, керівник проектами «Hard Skills Consulting». Саме практичним аспектам розробки стратегічного плану модернізації економіки та механізму переходу від експорту сировини до її глибокої переробки на місцях в аграрному секторі буде присвячена конференція «Бізнес-трансформації на ринку AgriFood: у пошуку святого граалю доданої вартості», яку заплановано на 15.11.2022, де має бути представлено 9 кейсів створення доданої вартості в індустріях від переробників – агрохолдингів, середніх та нішевих компаній. Зазначені case-studies призначені для агрокомпаній, які вже розпочали переробку агропродукції, для компаній харчової промисловості, які придивляються до аграрного ринку, для майбутніх інвесторів у сферу аграрного виробництва та продовольства [9].

За визначенням представників Європейської бізнес асоціації на період війни визначено три пріоритети в аграрній сфері: 1) розвиток експортної логістики; 2) зберігання врожаю; 3) кредитування та доступ до фінансування для агросфери. На думку представників Європейської бізнес асоціації, післявоєнний розвиток аграрної галузі передбачає розвиток переробки, зростання доданої

вартості, розвиток біоенергетики, тваринництва, садівництва і т.д. [10].

Розглядаючи можливості формування нової євроорієнтованої агропродовольчої системи України, Ольга Бородіна зауважує на активізації розвитку саме малого підприємництва в аграрній сфері, спрямуванні аграрної політики на забезпечення рівних прав для всіх груп суб'єктів з прозорим і справедливим доступом до сільськогосподарських та інших земель, виробничих ресурсів, вільним доступом до збуту й конкуренцією на справедливій основі. Наслідком застосування цих підходів стане зміна аграрної структури, що дозволить сімейним фермам використовувати свій виробничий потенціал для створення суспільних благ і місцевого розвитку, а також сприятиме забезпеченню адаптації аграрної структури України до ЄС. Крім того, відповідно до європейських цінностей необхідно змінити законодавство у сфері, зокрема, земельних відносин (ринку землі), оподаткування сільського господарства й соціального забезпечення [11].

Важливість активізації аграрного підприємництва підтверджується утвердженням його в якості провідного інструменту вирішення соціально-економічних завдань, таких як: створення додаткових робочих місць, зниження рівня безробіття; подолання бідності; формування середнього класу; становлення конкурентного ринкового середовища та ін. За таких умов державою має бути посилено аграрну політику сприяння розвитку дрібно-товарного виробництва в сільському господарстві, особлива увага має бути приділена стимулюванню реалізації підприємницького потенціалу власників земельних ділянок шляхом набуття ними статусу товаровиробника сільськогосподарської продукції у формі, зокрема, сімейного фермерського господарства [12, с. 50].

Країни Європейського Союзу застосовують різні регуляторні механізми, виходячи з національних інтересів, необхідності гарантування продовольчої безпеки та особливостей економіки й організації ведення раціонального сільського господарства. При цьому пріоритет надається збереженню і розвитку фермерських господарств сімейного типу. Основою моделі аграрного устрою, яка надасть можливість найефективніше забезпечити всебічний сталий розвиток сільських територій та збереження сільської поселенської мережі, визнано одноосібні, фермерські, сімейні фермерські господарства, малі та середні сіль-

ськогосподарські підприємства (фермерство) [13, с. 87].

Науковцями неодноразово акцентується увагу на удосконаленні бюджетної політики щодо фінансування суб'єктів агробізнесу та впровадженні податкового стимулювання аграрних товаровиробників, що стає вкрай необхідним в сучасних реаліях розвитку аграрного сектору України.

Пріоритетними завданнями вітчизняних державних інституцій, учасників аграрного ринку та громадянського суспільства для забезпечення успішності розвитку євроінтеграційних процесів в аграрній сфері визнано інституційне упорядкування системи державного й регіонального управління аграрним сектором економіки і розвитком сільських територій з використанням успішної практики країн Європейського Союзу, удосконалення бюджетної політики України стосовно підтримки аграрного сектору економіки і розвитку сільських територій, в тому числі визначення механізмів гарантованого фінансування програм за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, а також удосконалення системи оподаткування з метою спрощення та оптимізації податкового навантаження на агрови-робників [14, с. 15].

Більшість аграрних товаровиробників віддають перевагу спрощеній системі оподаткування відповідно до вимог перебування у 4-й групі платників єдиного податку, регламентованих Податковим кодексом України [15]. Найбільш «революційним» у період воєнного стану стало внесення змін у механізм спрощеної системи оподаткування та встановлення для платників єдиного податку третьої групи небачено досі низької ставки – 2% від обороту, причому без сплати ПДВ. Проте, застосування даної системи оподаткування не завжди може стати вигідною для представників агробізнесу. Платникам єдиного податку 4-ї групи буде вигідно платити 2% з обороту лише тоді, якщо дохідність від вирощування продукції з 1 га буде у двічі меншою, ніж розмір НГО 1 га землі. Адже переважна більшість земель у аграріїв – це рілля, а за таку категорію угідь вони мають сплатити 0,95% від НГО землі. Також, цей податковий режим може мати певні загрози для аграрних товаровиробників, які мали статус платника ПДВ, через те що в період застосування ставки 2% від обороту буде призупинено реєстрацію підприємства платником ПДВ. Відтак, виникатиме загроза втрати своїх контрагентів – платників ПДВ,

а також податкових наслідків у частині адміністрування ПДВ.

Більш притаманним в сучасних реаліях для аграрного сектору є повернення спеціального пільгового режиму оподаткування ПДВ за операціями з виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, яким було передбачено використання суми ПДВ, що підлягала сплаті до бюджету за підсумками податкового періоду, у межах цільового спрямування на розвиток аграрного товаровиробництва.

Поділяючи погляди академіків НААН Гадзало Я. М. та Лузана Ю. Я., констатуємо, що саме погіршення податкової складової державної політики щодо сільгоспвиробників через скасування пільг зі сплати податку на додану вартість і зміни механізмів сплати фіксованого сільськогосподарського податку, обсяги яких у попередні роки досягали 70% й більше загальних обсягів бюджетної підтримки, призвели до втрати стабільного та важливого чинника збереження обігових коштів для організації господарської діяльності. Зміна механізмів і застосування додаткових видів оподаткування призвели й до суттєвого збільшення податкового навантаження та ускладнили механізми податкового регулювання в сільському господарстві, що суперечить проголошеним принципам дерегуляції в державі. Колишня система оподаткування сільгоспвиробників виступала важливим фактором не тільки для вирівнювання конкурентних передумов із зарубіжними учасниками ринку, а й формування сприятливого середовища для активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки [16, с. 10].

Отже, пріоритетними напрямками стабілізації розвитку аграрного сектору України та, особливо, його базової складової – сільського господарства, в сучасних реаліях господарювання та спроможності забезпечення його конкурентних переваг в стратегічній перспективі є такі:

– максимальне залучення прямих і непрямих фінансових заходів, спрямованих на стабілізацію та активізацію розвитку суб'єктів малого та середнього агробізнесу, становлення сімейного фермерства;

– податкове стимулювання через відновлення спеціального пільгового режиму оподаткування ПДВ для аграрних виробників продукції рослинництва і тваринництва з можливістю спрямування акумульованих сум ПДВ на розвиток сільськогосподарського товаровиробництва;

– забезпечення розвитку переробки сільськогосподарської продукції з метою зростання доданої вартості, сприяння розвитку переробки в аграрному секторі згідно з принципами Green Deal;

– збільшення експортного потенціалу не тільки за рахунок сировинних ресурсів, алей готової продукції з високою доданою вартістю.

Висновки. Аграрний сектор економіки, незважаючи на загрози зовнішнього середовища та проведення повномасштабної війни в Україні, показав свою спроможність виконувати головну його роль у забезпеченні продовольчої безпеки населення України та світу. Більш уразливими до ситуації опинилися великі сільськогосподарські підприємства, тоді як фермерські господарства та господарства населення показали свою стійкість у складній політико-економічній ситуації. Відтак, першочерговими заходами щодо підтримки розвитку та забезпечення економічної стабільності суб'єктів агробізнесу у короткостроковій пер-

спективі має бути фінансова підтримка саме малого та середнього підприємництва через впровадження бюджетних грантових програм для розвитку стратегічно значущих галузей аграрного виробництва. Саме сімейні ферми у своєму розвитку дозволяють надати додаткові можливості для вирішення соціально значущої проблеми зайнятості населення, впровадження диверсифікації та спеціалізації виробництва, розроблення актуальних ніш за окремими видами рослинницької та тваринницької продукції,

Перспективно доцільною видається можливість активізації розвитку аграрного виробництва через податкове стимулювання шляхом відновлення спеціального пільгового режиму оподаткування ПДВ сільськогосподарських товаровиробників рослинницької та тваринницької продукції, що дозволить спрямовувати акумульовані суми ПДВ на цільове використання для забезпечення ефективної сільськогосподарської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костецький Я. І. Новітня парадигма розвитку аграрного сектору України: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 473 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/38556> (дата звернення: 09.09.2022).
2. Державна служба статистики України: офіційний вебсайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.09.2022).
3. Міністерство аграрної політики і продовольства України: офіційний веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення: 19.09.2022).
4. В Україні за 2021 рік значно зросло сільгоспвиробництво: які області потрапили у топ. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/v-ukrajini-za-2021-rik-znachno-zroslo-silgospvirobnictvo-de-virobili-naubilshe-novini-11678404.html> (дата звернення: 14.09.2022).
5. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. URL: https://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Damages_report_issue1_ua-1.pdf (дата звернення: 15.09.2022).
6. Русан В. М. Особливості функціонування аграрного сектору економіки в умовах війни URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/rusan.pdf> (дата звернення: 14.09.2022)
7. План відновлення України. URL: <https://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://uploadssl.webflow.com> (дата звернення: 16.09.2022).
8. Мовою фактів: аграрний сектор. URL: <https://www.usaid.gov/node/453071>. (дата звернення: 16.09.2022).
9. Шульга В. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану: що варто знати? URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-varto-znati. (дата звернення: 17.09.2022).
10. Бізнес зустрівся з Нацрадою з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://eba.com.ua/biznes-zustrivsyia-z-natsradoyu-z-vidnovlennya-ukrayiny-vid-naslidkiv-vijny/> (дата звернення: 10.09.2022).
11. Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (дата звернення: 14.09.2022).
12. Мамчур В. Тенденції та перспективи розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 1 (24). С. 45–53. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21mvarvu.pdf> (дата звернення: 15.09.2022).
13. Сабій І. М. Вибір моделі аграрного устрою України як основи всебічного сталого сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 9. С. 82–90. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109082> (дата звернення: 16.09.2022).

14. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108006> (дата звернення: 16.09.2022).

15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.09.2022).

16. Гадзало Я. М., Лузан Ю. А. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 6–18. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.20211006> (дата звернення: 16.09.2022).

REFERENCES:

1. Kostetskyi Ya. I. (2019) Novitnia paradyhma rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrainy: dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.03 [The latest paradigm of the development of the agricultural sector of Ukraine: diss. ... Dr. Econ. Sciences: 08.00.03]. Ternopil : TNEU, 473 p. Available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/38556> (accessed 09 September 2022). (in Ukrainian)

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni vebsait. Available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (accessed 08 September 2022).

3. Ministerstvo ahrarnoi polityky i prodovolstva Ukrainy: ofitsiyni vebsait Available at: <https://minagro.gov.ua/> (accessed 19 September 2022).

4. V Ukraini za 2021 rik znachno zroslo silhospvyrobnytstvo: yaki oblasti potrapyly u top [In Ukraine, agricultural production increased significantly in 2021: which regions made it to the top]. Available at: <https://www.unian.ua/economics/agro/v-ukrajini-za-2021-rik-znachno-zroslo-silgospvirobnictvo-de-virobili-naybilshe-novini-11678404.html> (accessed 14 September 2022).

5. Ohliad zbytkiv vid viiny v silskomu hospodarstvi Ukrainy. [Review of damage from the war in the agriculture of Ukraine]. Available at: https://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Damages_report_issue1_ua-1.pdf (accessed 15 September 2022). (in Ukrainian)

6. Rusan V. M. Osoblyvosti funktsionuvannia aharnoho sektoru ekonomiky v umovakh viiny [Peculiarities of the functioning of the agrarian sector of the economy in the conditions of war]. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-aharnoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh> (accessed 14 September 2022). (in Ukrainian)

7. Plan vidnovlennia Ukrainy. [Ukraine recovery plan]. Available at: <https://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/https://uploadssl.webflow.com> (accessed 16 September 2022).

8. Movoiu faktiv: ahrarnyi sektor. [In the language of facts: the agricultural sector]. Available at: <https://www.usaid.gov/node/453071> (accessed 16 September 2022). (in Ukrainian)

9. Shulha V. Pidtrymka ahrarnoho sektoru v umovakh voiennoho stanu: shcho varto znaty? [Support of the agricultural sector in the conditions of martial law: what is worth knowing?]. Available at: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-var-to-znati (accessed 17 September 2022). (in Ukrainian)

10. Biznes zustrivsia z Natsradoiu z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny [Business met with the National Council for the recovery of Ukraine from the consequences of the war]. Available at: <https://eba.com.ua/biznes-zustrivsia-z-natsradoyu-z-vidnovlennya-ukrayiny-vid-naslidkiv-viiny/> (accessed 10 September 2022). (in Ukrainian)

11. Borodina O. Silske hospodarstvo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: uroky dlia suspilstva i politykiv [Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians]. Available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>. (accessed 14 September 2022). (in Ukrainian)

12. Mamchur, V. (2021) Tendentsii ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva v Ukraini [Trends and prospects of agricultural entrepreneurship development in Ukraine]. *Sotsialnoekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 24, no. 1, pp. 45–53. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21mvapvu.pdf> (accessed 15 September 2022). (in Ukrainian)

13. Sabii, I.M. (2021). Vybir modeli ahrarnoho ustroi Ukrainy yak osnovy vsebichnoho staloho silskoho rozvytku [Choice of model of agrarian system of Ukraine as the basis of comprehensive sustainable development]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex]. Vol. 9, pp. 82–90. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109082> (accessed 16 September 2022). (in Ukrainian)

14. Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2021). Rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Development of the agricultural sector of Ukraine's economy under European integration]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex]. Vol. 8, pp. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108006> (accessed 16 September 2022). (in Ukrainian)

15. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI / Verkhovna Rada Ukrainy [Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755-VI / Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua>. (accessed 12 September 2022).

16. Hadzalo, Ya. M. & Luzan, Yu. Ya. (2020) Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky ta silskykh terytorii Ukrainy [Improvement of state management for development of the agricultural sector of the economy and rural territories of Ukraine]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex]. Vol. 11, pp. 6–18. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006> (accessed 16 September 2022) (in Ukrainian)